AKADEMİ KARABÜK DERGİSİ (AKADER)
ACADEMY JOURNAL OF KARABUK UNIVERSITY

Araştırma Yazısı/Research Article

Osmanlı Devleti'nde Göç ve İskân (Kuruluştan XVII. Yüzyıla Kadar)[1]

Öz

Önemli nüfus hareketleri tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanlığın seyrini derinden etkilemiştir. Bu durum tarihi olaylar incelendiğinde daha belirgin şekilde anlaşılmaktadır. Meydana gelen nüfus hareketleri çeşitli nedenlerden ötürü ya kediliğinden vuku bulmakta ya da göçün olduğu bölgede egemen olan gücün baskıcı siyaseti neticesinde meydana gelmektedir. Her durumda da meydana gelen nüfus hareketlilikleri büyük yıkımlara ve acılara yol açmaktadır. Ancak yaşanan nüfus hareketlilikleri dikkatli ve insani endişelere mahal vermeden planlı olursa neticeleri daha hafif olur. Yine meydana gelen göçlerle birlikte yapılan iskân faaliyetleri planlı programlı olduğunda yaşanan göçler ve meydana gelen kayıplar daha hafif düzeyde olur. Bu şekilde Türk tarihinde de nüfus hareketlilikleri sürekli olmuştur. Bu hareketliliklerle Orta Asya'da Anadolu'ya yapılan ve uzun seneler devam eden göçlerle Anadolu coğrafyası bambaşka bir hal almıştır. Göçlerle coğrafyanın nüfus yapı büyük oranda değişerek coğrafya yeni bir yapıya sahip olmuştur. Bu göçlerle gelen Türkmenler önce Türkiye Selçuklularının sonra ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rol almışlardır. Batı Anadolu'da kurulan Osmanlılar, Selçuklulardan kalan mirası da devralarak kuruluştan itibaren göçebe Türkmen boylarına uygun yerler tahsis ederek planlı iskânlar yapma eğilimine olmuştur. Çalışma Osmanlı'nın kuruluşundan XVII. yüzyılın başlarına kadar yaşanan önemli nüfus hareketlilikleri ve aynı doğrultuda yapılan iskân faaliyetleri verilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın hazırlanmasında Osmanlı arşiv vesikaları başta olmak üzere dönem ana kaynakları ve bazı telif eserlerden faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Nüfus Hareketliliği, Göç, İskân.

Osman KİMYA[1]
[1] Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, osmankimya@yyu.edu.tr, *ORCID:* 0000-0003-4168-5224

Rahmi TEKİN[2]
[2] Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, rahmitekin65@gmail.com, *ORCID*: 0000-0002-2175-7315

Atıf Bilgisi:

Kimya, O. & Tekin, R. (2025). Osmanlı Devleti'nde göç ve iskân (Kuruluştan XVII. yüzyıla kadar). *Akademi Karabük Dergisi (AKADER)*, *9* (1), 106-121.

[1] Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından, SDK 2020-8626 No'lu proje koduyla desteklenmiştir. Ayrıca çalışma "Osmanlı Devleti'nde Göç, İskan ve Sürgün (XVII. Yüzyıl Örneği)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

AKADEMİ KARABÜK DERGİSİ (AKADER)
ACADEMY JOURNAL OF KARABUK UNIVERSITY

Migration and Settlement in the Ottoman Empire (From the Foundation to the 17th Century)[1]

Abstract

Significant population movements have deeply affected the course of humanity since the early periods of history. This situation is understood more clearly when historical events are examined. Population movements that occur either occur spontaneously for various reasons or occur as a result of the oppressive policies of the power that dominates the region where the migration takes place. In any case, the population movements that occur lead to great destruction and suffering. However, if the population movements that occur are planned carefully and without causing any humanitarian concerns, their consequences will be milder. Again, when the settlement activities carried out together with the migrations that occur are planned and programmed, the migrations and losses that occur will be milder. In this way, population movements have been continuous in Turkish history. With these movements, the migrations that started in Central Asia to Anatolia and continued for many years, the geography of Anatolia took a completely different form. The demographic structure of the geography changed significantly with the migrations and the geography gained a new structure. The Turkmens who came with these migrations played a role in the establishment of the Seljuks of Turkey and then the Ottoman State. The Ottomans, who were established in Western Anatolia, took over the legacy left by the Seljuks and from the very beginning, they tended to make planned settlements by allocating suitable places to the nomadic Turkmen tribes. The study will try to give the important population movements that took place from the foundation of the Ottoman Empire to the beginning of the 17th century and the settlement activities carried out in the same direction. In the preparation of the study, the main sources of the period, especially the Ottoman archive documents and some copyrighted works will be used.

Keywords: Ottoman Empire, Population Mobility, Migration, Settlement.

Osman KİMYA[1]
[1] Asst. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, osmankimya@yyu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-4168-5224

Rahmi TEKİN[2]
[2] Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, rahmitekin65@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2175-7315

Atıf Bilgisi:

Kimya, O. & Tekin, R. (2025). Osmanlı Devleti'nde göç ve iskân (Kuruluştan XVII. yüzyıla kadar). *Akademi Karabük Dergisi (AKADER)*, *9* (1), 106-121.

[1] This study was supported by Van Yüzüncü Yıl University Scientific Projects Coordination Unit (BAP) with the project code SDK 2020-8626. In addition, the study was produced from the doctoral thesis titled "Migration, Settlement and Exile in the Ottoman Empire (XVII. Century Example)".

1. Giriş

Anadolu'da ortaya çıkan ve uzun yıllar devam eden Moğol tahakkümü aynı zamanda Osmanoğullarının tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı Beyliğinin XIII. yüzyılın son çeyreğine doğru Anadolu'nun batı hududunda faaliyette bulunan Türkmen boylarından biri olduğuna ve beyliğin yönetimine sahip olan Ertuğrul Bey'in, Oğuz boylarından olan Kayı boyuna mensup olduğuna şüphe yoktur. Kayı boyu, Anadolu'ya göçlerle gelen 24 Oğuz boyundan biridir. Bu durum ile alakalı tartışmalar yaşanmışsa da nihayetinde kaynaklarla sabit olduğu anlaşılmıştır. (Reşidüddin Camiü't-Tevârîh, Yazıcızâde Ali de Tevârîh-i Âl-i Selçuk isimli eserlerinde sağ ve sol kol olarak ayrılan Oğuz Han'ın 6 oğlundan gelen 24 Oğuz boyu arasında Kayıları en başta zikretmektedir) (Raşidüddin, 2014, s.28; Yazıcızade, 2017, s.12). XI. yüzyılın ilk yarısında Türkmen boylarının büyük bir bölümü göç yoluyla Anadolu'ya gelip muhtelif yerlere yerleşmiştir. Bu zamanda Süleyman Şah'ın da aşiretiyle beraber gelip Ahlat ve civarına yerleştiği bilinmektedir. Kayıların Ahlat ve havalisinde Moğol istilasına kadar kaldığı anlaşılmaktadır. Fakat Selçuklu Devleti'nin karşılaştığı Moğol istilasında Türkmen boyları yeniden göç edip daha batıya gitmişlerdir. Bu dönemde Ertuğrul Bey, aşiretiyle beraber Ahlat ve Erzurum civarlarından batıya göç etmiştir (Süreyya, 1996, s.12). Selçuklu sultanları tarafından kendisine Anadolu'da toprak verilerek iskân edilmeleri sağlanmıştır. Söğüt ile Domaniç bölgesinde uç beyliği kuran Ertuğrul Bey vefat ettikten sonra da oğlu Osman Bey beyliğin idaresini eline almıştır (Hoca Saadeddin, 1979, s.127).

Osman Bey'le birlikte beylik bölgede Bizans Devleti içerisindeki iç kargaşalardan yararlanarak giderek büyük bir devlet halini almıştır. Bizans Devleti'nin uç sınırlarında teşekkül eden devletin hızla büyüyerek bir dünya gücü olmasının önemli sebeplerinin olduğu muhtemeldir (Köprülü, 1991, ss.67, 73). Bunlardan bazıları, stratejik konumu, Anadolu'daki diğer Türkmen boylarıyla mümkün oldukça mücadeleye girmemesi ve iskân siyaseti beli başlı etmenlerdir (Bosworth, 1980, s.260). Devletin hızla büyümesinde yeni fethedilen toprakların Türkleştirilmesi kadar, boş olan bölgelerin hareketlendirilerek ekonomik canlılığın sağlanması, köy ve kasabaların kurulmasına yardımcı olan konar-göçer aşiretlerin de ehemmiyeti büyüktür (Wittek, 1963, ss.257, 268). Devletin kurulmasıyla beraber bu nüfus, Anadolu'da Türk birliğini sağlayan etkin bir unsur olmuştur. Bu aslî unsur köy, kasaba ve kentlerde yaşayan ahali ile yaşam tarzlarından dolayı konar-göçer şeklinde isimlendirilen yarı göçebe aşiretlerdir (Halaçoğlu, 1999, s.581).

Kuruluş devrinde fetih maksadıyla Rumeli'ye geçen Türk kuvvetleri, Rumeli'deki fetihlerle birlikte Hristiyan ahalinin boşalttığı topraklara konar-göçer olan göçebe Türkmen aşiretleri iskân edilmiştir. Bu şekilde yeni fethedilen yerlerde hem kalıcılık sağlamış hem de İslâm toprakları hâline getirilmeye gayret edilmiştir. Bu zamandaki yöneticiler fetih ve iskân politikasını yalnızca kılıçla değil, aynı zamanda İstimâlet denilen barışçıl bir politika takip ederek gerçekleştirmişlerdir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.312). İstimâlet yöntemiyle gayrimüslim ahali daha rahat şekilde egemenlik altına alınarak devletin hâkimiyetini kabul etmiştir. Keza barış yoluyla alınan topraklardaki halktan belirli bir ölçüde vergi vermeleri karşılığında yerlerinde bırakılması fetihleri kolaylaştıran etmenlerden biridir.

Anadolu'ya gelen göçer dervişler ve abdallar da iskân ve fetihlerde etkili olmuştur. Ahî Evren (d.1171-ö.1261) ve beraberinde Anadolu'da teşkilatlanan Ahîlik müessesesi de devletin büyümesine ve adalet içinde kalkınmasına büyük yararlılıklar sağlamıştır. Yine Babaî dervişleri iskân ve şenlendirmede önemli rol oynamıştır (Ruhi Çelebi, 1992, s.89). Bazı ahalisi göç eden bu Babaî dervişleri halkı, Göynük'te iki mahalle (XVI yüzyılda altmış üç hane) kurdular (Nişâncı Mehmed Paşa, t.y., s.80). Anadolu coğrafyasında uç beylikleri, huzurlu bir yaşamın kaynağı

olan Türk ve İslâm dünyasının her bölgesinden gelmiş farklı gruptan ve meslekten insanlar mevcut olmuştur. Mısır ve İran medreselerinden yetişmiş hocalar, Selçuklu ve İlhanlı devletlerinin bürokrasisinde tecrübe mensubu şahsiyetler, muhtelif tarikatların temsilcileri olarak görülen dervişler aracılığıyla da fetih ve iskânlarda kolaylıklar görülmekteydi (Barkan, 2015, s.11). Osmanlı Devleti yaptığı iskân faaliyetleri neticesinde, adı zikredilen bu zümrelerin de yardımıyla, diğer beylikler arasından sıyrılarak kısa zamanda büyük devlet hâline gelmiştir.

Orhan Bey (1324-1362) döneminde Karesioğulları'nın alınmasıyla sınırlar Çanakkale Boğazı'na kadar ulamıştır. Karesioğulları toprakları alınınca Süleyman Paşa burada ahali ile konuşarak endişelerini bertaraf etmiştir. Orhan Gazi dahi: "*Bu il vilâyet bilmiş olun emn-ü aman-ılan şimdi girü Orhan Gazi'nündür"* şeklinde vurgulamıştır (Aşıkpaşazâde, 2018, s.313; Lütfi Paş, 2001, s.158). 1356 yılında Gelibolu'ya geçilip sahildeki Çimpi Kalesi sulh yoluyla alınarak Rumeli'de yapılacak olan fetihler için bir üs olarak kullanmıştır. Güneyden göç yoluyla gelen dağınık haldeki "*göçer arap evleri"* bu dönemde Rumeli'deki uygun yerlere iskân edilmiştir. Aşıkpaşazâde'nin aktardığına göre: Süleyman Paşa, "*bu tarafta atası Orhan Gâzi'ye habar göndürdi kim: "Devletlü hanumun himmetinde ve hak ta'âlânun 'inâyetinde ve Muhammed mu'cizâtında Rumili feth olınmaklığınla sebep olındı. İmdi şöyle ma'lûm olına kim hazretünüze bu tarafda feth olınan hisârlara komag-ıçun ve vilâyetlerine ma'mur olmağa ehl-i İslâm'dan hayli adam gerek. Bu feth olınan hisârlara koyavuz ve dahı yarar gâzi yoldaşlardan dahı göndüresiz dedi"* ifadeleriyle bu dönemde çoğu göçer arap evleri ismi anılan yerlere iskân edilmişlerdir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.318). Hayrullah efendi ise eserinde buranın "*ahâlisini veçhen mine'l-vücûh incitmeyüp ahâlinin âdet-i sâbıkasını dahi bozmayup ihtiyarlara hürmet ve mu'teberâna ri'âyet'de bulundular*" şeklinde bahsetmektedir (Hayrullah Efendi, 1273, s.89). Kemal Paşazade yinee "*Aydıncık nahiyesinin hayli il ve boy geçüp ol kenarda şehir ve köy edindiler ve yerleştiler*" şeklinde aktarmaktadır (Kemal Paşazâde, 1983, ss.56, 157).

2. Tahrir Yöntemi ve Timar Sistemi

Fetih politikasının programlı bir şekilde kalıcılık sağlaması adina merkezi otorite farklı yöntemler geliştirmiştir. Bunların başında ise tahrir sistemi ve timar programı gelmekteydi. Osmanlı Devleti bir toprağı fethettiğinde hemen ardında hızlı şekilde tahrir işlemini gerçekleştirmeye çalışırdı. Tahrir sisteminde temel amaç vergi durumunu ve asker ihtiyacını belirli bir intizama kavuşturmaktır. Bu şekilde gerekli idarî, hukukî ve iktisadî durumlar tespit edilmiş ve ait olduğu bölgede düzenlemeler sağlanmıştır.

Yapılan tahrir işleri; tahrir defterleri denilen defterlere geçirilerek korunmaya çalışılmıştır. Bu şekilde kayıt altına alınan defterlerin sayısı1000 kadardır. Bu defterler sayesinde her karyenin timarının kime ait olduğu, mülkü veya vakfı olduğunu, o karyelerde icra edilen zeriyatın ve yetiştirilen hayvanların türleri ve sayılarını tespit eden, öşür ve rüsumların miktarlarını belirten rakamları bulmak mümkündür (Barkan, 2000, ss.174, 179).

Osmanlı devleti idaresinde tahrir sisteminin tam olarak hangi dönemde uygulanmaya başlandığı meselesinde net bir bilgi mevcut değildir. Fakat ilk zamanlardan itibaren kayıtların tutulduğu tahmin edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988, s.101). Tahrirlerin kaç senede bir yapıldığı ile ilgili arşivlerde farklılık arz eden görüşler mevcut olsa da, araştırmalar neticesinde tahrirlerin yalnızca fethedilen topraklarda değil, III. Murad zamanına kadar hemen hemen her padişah zamanında birçok kez yapıldığı ortaya çıkmıştır. Lütfi Paşa eserinde devletin otuz yılda yılda bir tahrir işlemini yaptığını bildirmektedir (Lütfi Paşa, 2017, s.47).

Tahrir işlemi sona erdikten sonra Osmanlı Devleti'nin toprak rejiminin temelini oluşturan timar programı devreye girmeye başlamaktaydı. Timar sistemi, devlet için yalnızca askerî ve idarî teşkilatlanmasının temeli değil, aynı zamanda mirî toprak sisteminin de temelini teşkil etmekteydi. Bu sistem sayesinde re'âyânın durumları ve ödeyecekleri verginin miktarı tespit edilmiştir. Timar sistemi devletin klasik çağında tarım ekonomisinin idare edilmesinde asıl belirleyici etken olmuştur. Bu sistem Osmanlı Devleti'nden önce de diğer Türk-İslam devletleri tarafından farklı isimlerle kullanılmıştır. Timar sistemi, Osmanlı Devleti'nde askerî-idarî düzeni sağlamak amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen bir düzeni tanımlamaktadır (İnalcık, 2012, ss.168, 173). Bu şekil uygulamalar daha sonra da devam etmiş ve devlete büyük katkılar sağlamıştır. Osmanlı Devleti bu sistemle arazilerini idare etmenin yanı sıra ziraî üretimi ve toprağın işleyişini sağlamıştır.

Fetih ve iskân faaliyetleri I. Murad (1362-1389) döneminde de devam etmiştir. Kavala, Drama ve Serez civarının fethedilmesiyle birlikte Saruhan Bölgesi'ndeki yörük grupları buraya nakledilerek iskân edilmiştir. I. Murad, Rumeli topraklarını yaptığı iskân faaliyetleriyle devletin ikinci merkezi hâline getirmiştir. Trakya'da Edirne dâhil birçok şehir Osmanlı hakimiyetine girmiş ve iskânlar yapılmaya çalışılmıştır (Aşıkpaşazâde, 2018, ss.322-323). Bu sırada özellikle Anadolu'dan büyük oranda sürgün edilen ya da kendi rızalarıyla gelip yerleşen yörük grupları taifeleri sayesinde Osmanlı egemenliği sağlamlaşmıştır. Lala Şahin Paşa, Timurtaş Paşa, Evrenoz Bey gibi Osmanlı komutanları bu sırada Rumeli'de hanlar, zaviyeler ve külliyeler inşa ederek Osmanlı kültürünün dayanak noktalarını sağlamlaştırdılar. Bu şekilde Rumeli toprakları ikinci vatan haline gelmiştir (İnalcık, 2010, s.123).

Aynı durum Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde de devam etmiştir. Bu zamanda tuz yasağını kabul etmeyen Menemen Ovası'ndaki bazı isyankâr gruplar Filibe bölgesine göç ettirilerek yerleştirilmiştir (Neşri, 1949, s.339; Orhonlu, 1976, s.270). Teselya'nın alınmasından sonra orada da büyük miktarda göçler yaptırılmıştır. Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman bununla alakalı "*Andan Lala Şahin vardı Kavala'yı ve Siroz'u ve Derme'yi feth itdi. Andan göçüp Kara Ferye'yi feth itdi. Ve Anatolı'da Saruhan Vilâyetinde konar-göçer evler var idi Anları sürdiler, Siroz tarafına Vardar ovasına getürdiler. Yerleştirdüler*" ifadeleriye durumu kaydetmektedir (Giese, 1992, ss.48-49). Böylece Rumeli coğrafyası gruplar şeklinde insan nakledilerek iskâna sahne olan bir bölge durumuna gelmiştir. Merkezî yönetim birçok durumda sürgün metodunu kullanarak bu topraklara nüfus naklettirip programlı iskânlar yapmıştır (Şentürk, 1993, s.89; Lowry, 2008, ss.1, 18).

Rumeli bölgesinde yerleşmeye başlayan göçmen kitleler, müstakil köyler meydana getirmiştir. İskân faaliyetlerine şekil veren dervişler, Rumeli topraklarında teşekkül ettikleri zaviyelerin civarında kurulmaya başlanan köylere kendi adlarını vermişlerdir (Selçuk, 2002, ss.10, 70). Bu şekilde pekçok harap bölge Osmanlı idaresiyle yeniden şenlenerek yerleşim yeri durumuna gelmiştir (Emecen, 2019, s.63). Kemalpaşazâde; "*Karesi Nahiyesinde göçer-konar hayli hayli arap evleri varidi. Anlara âstân-ı âşman-nişândan fermân-ı vâcibu'l-iz'ân varidi, Rûm-ili Nahiyesine geçdiler ve ol kenarlarda olunan hisârlar civarına yerleşdiler*" ifadesiyle bu göç ettirilen kitlelerden söz etmektedir (Kemalpaşazâde, 1983, ss.156-157). Neşri ise "*Ve Anatoli'den gönlü olan yiğitleri, turmayup geçürdi*" şeklinde kaydetmektedir (Neşri, 1949, s.177). Anadolu'ya Sürgün edilenler "*ehl-i zimmet reâyâ*" değil, "*ortakçı kul*" olarak adlandırılan ve savaşlarda esir edilen muharip sınıftır. *Ortakçı Kul,* Savaş esirleri içerisinde seçilmiş olan azad edilmediği müddetçe sahibinin tasarrufunda kalan köleye verilen addır (Barkan, 1980, s.667).

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân metodunda Anadolu'dan Rumeli'ye gönüllü gazileri ve bazı aşiretleri göç ettirmeye devam ederken Rumeli'den de Anadolu'ya doğru bazı kitleleri sürgün yöntemiyle naklederek iskân etmiştir. Harap ve kimsesiz olan arazilerin tekrardan yerleşim alanı durumuna gelmesi maksadıyla Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den Anadolu'ya gayrimüslim ahalinin sevk edilmesi için bu yöntem kullanılmıştır. Bu şekilde bir bölüm gayrimüslim halk Anadolu'ya göç ettirilerek yerleştirilmiştir. Yani ters istikamette yer değiştirerek iskân metodu sağlanmıştır. Süleyman Çelebi Tırnova'yı fethedince buradaki gayrimüslim halkın bir bölümünü Anadolu'ya iskân amacıyla naklettirmiştir (Müneccimbaşı, 1285, s.289). Yine Evrenoz Bey Mora'nın eski başkenti olan Argos'u fethedince bu civardaki 30.000'den fazla olan gayrimüslim ahaliyi Anadolu'ya naklederek iskân ettirmiştir (Hammer, 1329, s.296).

Yıldırım Bayezid zamanında Bizans ile yapılan antlaşmanın sonucunda İstanbul'da bir Türk mahallesinin kurulup cami inşa edilerek Göynük ve Taraklı-Yenice ahalisinden yaklaşık 700 hâne sürgün metoduyla iskân edilmiştir. Aşıkpaşazâde "*Vardılar Tarakçı Hisârı ve Göyünik hisârı halkını sürüp İstanbol'a getürdi. Bir tarafında ol mahalleyi itdi ve ol mescid yapdı ve kâdı nasb etdi", fakat* daha sonra Timur tehlikesi ortaya çıkınca Padişah oradan ayrıldı. Böylece tekfur yeniden bu ahaliyi İstanbul'dan sürmeye başladı. Bunların Tekirdağ civarına geçtiği kuvvetle muhtemeldir. Bu civarda Göynük diye köyler günümüzde de bulunmaktadır (Aşıkpaşazâde, 2018, s.366).

3. XV. Yüzyılda Göç ve İskân

Ankara Savaşı'na kadar genel manada başarılı bir şekilde devam eden fetih ve iskân siyaseti Ankara savaşından sonra bir duraklama hatta bir gerileme yaşamıştır. Timur ve Yıldırım Bayezid arasındaki üstünlük mücadelesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasî kargaşa Osmanlı Devleti'ni bir süreliğine etkilemiştir. Bu dönemde ahalide oluşan psikolojik etki sebebiyle çiftini çubuğunu satan ahalinin bir kısmı Rumeli'ye göç etmeye başlamıştır. Göç eden halk, Rumeli'de uygun arazilere iskân edilmiştir (Mustafa Ali Efendi, 1997, ss.134, 180; Lütfi Paşa, 2001, ss.166, 170). Ayrıca Timur, Anadolu'da birçok tahribata neden olduktan sonra, hatta seferini sonlandırıp yurduna dönerken, tahmini 40.000 kadar çadır ahalisini de zorla yurtlarından ayırıp Maveraünnehir havalisinde iskân ettirmiştir. Aşıkpaşazâde'nin kaydettiklerine göre Sultan Bayezid, Timur'dan yanında getirdiği Kara Tatar ahalisini geri götürmesini rica etmiş, Timur'da Sultanın bu ricasını kabul ederek bu halkı kendisiyle geri götürüp Maveraünnehir ve havalisinde iskân ettirmiştir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.349).

XV. yüzyılın başlarında vuku bulan bu tarz buhranlar Anadolu'da siyasî birliğin sağlanmasını kısmen geciktirmiştir. Moğol tahakkümü ve Ankara Muharebesinden sonra Osmanlı Devleti'nde bir iç kargaşa ve fetret devri yaşandığı görülmektedir. Fakat taht kavgalarında kardeşlerini bertaraf eden Çelebi Mehmed'in (1413-1421) başa geçmesiyle Osmanlı Devleti'nde tekrardan bir istikrar sağlanmış, hızlı bir fetih ve iskân siyasetine başlanmıştır. XV. yüzyılın başlarında Karadeniz'de Canik civarında şekavette bulunan Çepniler, sürgün edilerek Arnavutluk taraflarına uygun arazilere iskân edilmişlerdir.

Yine Tokat ve Amasya havalisinde bulunan Tatarların'da Meriç Vadisi'ne iskân edildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu dönemde bazı Tatar aşiretleri ise Rumeli tarafına sürgün edilerek yerleştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri ise Çelebi Mehmed'in 1418 senesinde İskilip civarında tesadüf ettiği ve durumlarını tahkik ederek Rumeli'ye sürülmelerini uygun gördüğü aşiretlerdir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.358; Oruç Bey, 1925, s.43). Neşri eserinde *"Benim seferime dahi gelmezler. Haydi*

şimdi bunları sürmek gerektir, deyip Mihned Bey'i okudup bunların cümlesini sürdürüp Filibe ve nevahisine geçirdi" ifadeleriyle destekler (Neşri, 1949, s.543). Aktarılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Çelebi Mehmed döneminde Anadolu coğrafyasından Rumeli coğrafyasına önemli miktarda Tatar aşiretleri göç ettirilmiş, bilahare bunların yerleştirilmiş oldukları karyelerde ise Türklere timar olarak verilmiştir. Mamafih Tatarların muhaceretinin daha sonraki yıllarda da devam ettiğini dönemin kaynaklarında görmekteyiz. Bunu da Yanbolu Vilâyetine ait timar kayıtlarını ihtiva eden 1456 tarihli Rumeli tahrir defterinde mevcuttur (Aktepe, 1953, s.304; Sümer, 2011, ss.168, 170; İnalcık, 2000, ss.68-69).

XV. ve XVI. yüzyıllar arasında Anadolu'da göçlerden dolayı Kara Tatarların çok azı kalmıştır (Sümer, 1972, s.165). Aynı şekilde II. Murad (1421-1444/1446-1451) zamanın 1431-1432 yıllarında tahrir defterlerine kayıtlı olan bazı timar sahiplerinin Canik yöresinden göç ederek Edirne havalisindeki karyelere iskân edildikleri anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti arşivlerinde bulunan mevcut kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Türklerin, kendi rızalarıyla veya merkezi otoritenin talimatları doğrultusunda ve isteği üzerine, bireysel veya kitleler şeklinde Rumeli coğrafyasına göç ederek muhtelif arazilere iskân edildiklerini bize göstermektedir (COA, Rumeli Tahrir d, (1431-1432 tarihli), 40-42-44-46). II. Murad yine Selanik şehrini fethederek kenti devletin geleneklerine ve iskân yöntemine uygun bir şekilde gelen göçmenleri iskân ettirmiştir. Aşıkpaşazâde; *"Şehirin evleri boş kaldı. Ama isteği olup kalana evleri mülklüğe verdiler. Vardar Yenicesi'nin halkını buraya sürdüler. Selâniğe getirdiler. Selânik içinde onlar dahi oturdular. Sözün hülâsası kâfir memleketini İslâm memleketi ettüler"* şeklinde bilgi vermektedir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.386). Neşri ise tarihinde "*Pür küfürken dârül-islâm oldu"* şeklinde ifade etmektedir (Neşri, 1949, s.613).

Fetihlerin yanında Anadolu'ya, Orta Asya'dan göçler sürekli şekilde gelmeye devam etmiştir. Gelen göçmenler arasında Moğolların tahakkümünden kaçan ve iki kardeş ulus olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri de bulunmaktadır. Bunlardan Akkoyunlular, Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı vadilerini, Karakoyunlular ise Azerbaycan, Diyarbakır ve Harput yörelerini yurt edinmiştir. Bu zamanda Anadolu'da bu Türkmen grupları ile diğer bazı gruplar arasındaki çekişmelerde göçlerin meydana gelmesine neden olmuştur (Yinanç, 1993, ss.253, 267). Özellikle birbirine bu kadar yakın ve kardeş iki millet olan Karakoyunlu ile Akkoyunlu Türkmenlerinin birbirleriyle çekişmelerinden ötürü kentler harap olmuş, kasaba ve köyler göçlerden dolayı boşalmaya başlamıştır (Sümer, 2007, s.137). İki grup arasındaki çekişmelerin en yoğun olduğu kenti (Erzurum) ziyaret eden ünlü seyyah İbn Battûta da eserinde durumun vehametini; "*Irak hükümdarının hükmü altında bulunan bu şehir geniş bir alana yayılmıştır, ama iki Türkmen grubu arsında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yan harap olmuştur*" İfadeleriyle içler acısı tabloyu aktarmaktadır (İbn Battûta, 2004, s.418).

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ile Osmanlı Devleti kuruluş safhasını kesin olacak bir şekilde tamamlamış ve devlet bu dönemde artık tamamen farklı bir hüviyete bürünmüştür (İnalcık, 1959, s.575). Tarih boyunca pek çok kez kuşatılan ve jeopolitik konumu itibariyle önemli bir nokta olan İstanbul'un fethedilmesi ve sonrasında hızlıca kentin yeniden Osmanlı kent kültürü şekliyle inşa edilmesi ve iskân faaliyetlerine ayrı bir önem verilmesi devleti sağlam ve güçlü bir duruma getirmiştir. Âşıkpaşazâde eserinde bu durumla alakalı İstanbul'un fethedilmesini ve nasıl tekrardan inşa edilerek ma'mûr duruma geldiğini imaretlerin yapıldığını aktarmaktadır (Aşıkpaşazâde, 2018, ss.411-412).

Fetihten sonra Padişah, İstanbul'un Osmanlı kenti şeklinde inşası için çeşitli fermanlar yayınlanmıştır. Tursun bey durumu şu şekilde anlatmaktadır; "*Her kim kendi arzusu ile gelip keferenin boş ev ve arazisine sahip olursa tuttuğu evi ve kendi*

mülküdür" (Tursun Bey, 1977, s.67). Yine önemli tarihçilerden Gelibolulu Mustafa Ali bu zamanda İstanbul'da inşa edilen saray, camileri ve imaretleri detaylarıyla bahsetmektedir (Mustafa Ali, 2003, ss.505, 516). Neşri ise eserinde; "*Sultan Mehmed İstanbul'un m'amur olmasını isteyip, cümle Osmanlı vilâyetlerine adamlar gönderip, "istiyen gelip İstanbul'da milk tutan tutsun" diye etrâf-ı âlemde çağrıttılar".* Ancak beklenen miktarda İstanbul'a halkı gelip yerleşmeyince bu sefer; "*andan Hünkar buyurdu-ki, her vilâyetin ganîsinden ve fakîrinden süreler. Kadılara ve subaşılara hükümer varıp her tarafdan adamlar sürüp, getirip, İstanbul'a dolduralar" ifadeleriyle* aktarmaktadır. Nitekim daha sonra sürgün yoluyla gelen bazı kitleler tekrardan göç ederek eski yurtlarına dönmüşlerdir (Neşri, 1949, s.709).

İstanbul'un iskân programı Balkanlardaki göçebe ve kargaşa çıkaran kitleler değil, tamamen farklı şekilde Anadolu'da her yöreden belirli miktarda nüfusun iskânı şeklinde yapılmış ve kadılara emirnâmeler gönderilip hem fakir hem de zengin ahalinin bir bölümünün zorunlu şeklide göçe tabi tutulması şeklinde yapılmıştır. İstanbul'a göç etmeleri için tüccar erbabına da uygun şartlar sağlanarak kendilerine çarşı ve bezzazistanlar imar edilmiştir (Barkan, 1970, ss.12, 14). Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'a Anadolu'nun birçok muhtelif bölgelerinden yaklaşık 5.000 aileyi getirtmiş ve uygun mahallelere yerleştirmiştir. Evliya Çelebi eserinde İstanbul ile ilgili bölümde aktarma yaparken; "*Fetihten sonra Anadolu ve Rumeli'de bütün eyalet sahibi vezirlere fermanlar gönderip vilayet vilayet İstanbul'a insan sürdüler. Önce Rumeli'den Üsküp halkını Üsküplü Mahallesi'ne, Yenişehir halkını Yeni Mahalle'ye, Sofya halkını Ayasofya'ya, Mora Rumlarını Fenerkapısı'na ve Selanik Yahudilerinin elli cemaatini Tekfur Sarayı 'na ve Şuhudkapısı tarafına kodular"* şeklinde İstanbul'a yapılan iskânları kaydetmektedir (Evliya Çelebi, 2008, ss.75, 77).

İstanbul'a yalnızca Müslüman ahali değil aynı zamanda gayrimüslim ahali de iskân edilmiştir. Çünkü gayrimüslim ahali bu dönemde kendi yöneticilerinin tahakkümleri, baskısı ve ağır vergilerden yorulmuş ve hatta bu dönemde bununla ilgili olarak *"Latin külahı görmektense Türk sarığı görmek evladır"* sözü bunların şiarı olmuş (Neşri, 1949s, s.164) ayrıca bu baskılardan ötürü Osmanlı Devletinin egemenliğinde olan bölgelere göç etmişlerdir (Şeyban, 2010, s.132). Osmanlı Devleti'ne sığınan bu kitleler Galata semtinde Arap Cami civarlarına iskân edilmiştir (Eyice, 1991, ss.326-327). Yine 1454 senesinde Sırbistan'a yapılan seferlerden sonra yaklaşık 4.000 Sırplı ve Moralı tutsak İstanbul ve civarına uygun yerlere iskân edilmiştir. 1459-75 seneleri arasında İstanbul'da ekonomik hayatı canlı tutmak için Balkanlardan bazı Yahudi zenginleri ve işadamlarını İstanbul'a sürgün metoduyla uygun mahallelere iskân ettirilmiştir. Bu dönemde yine Anadolu'dan birtakım Ermeniler de zorunlu şeklide İstanbul'a sevk edilerek yerleştirilmiştir (Lewis-Braude, 2000).

Osmanlı Devleti Karaman Beyliğini hakimiyeti altına alınca, bu beylikten pek çok sanatkâr ve ustaları İstanbul'a sürgün yoluyla göndertmiştir (COA, TT.d, nr. 240, 49). Fatih, Otlukbeli Muharebesinin akabinde tutsak olarak bulunan İran ulema ve sanatkârlarını da İstanbul'a getirterek bunlara mülknâmeler verip çeşitli semtlere iskânlarını sağlamıştır. Yine Karaman tarafından sürülen bazı Hristiyan ahali ise Yedikule'ye ve civarına iskân edilmiştir. İstanbul'un fethinden önce İstanbul'u genel durumu ile ilgili bilgiler aktaran bazı seyyahlar kentin nüfusunun tahmini 40 ila 60 bin arasında farklılık arz ettiğini kaydetmiş (Schneider, 1952, s.39), fakat Fatih döneminde kente yapılan göçler ve yapılan iskân neticesinde nüfus önemli oranda artış göstererek yaklaşık 80.000'i bulduğu tahmin edilmektedir. Yine Amasra fethedilerek hisar tekfuru halkıyla birlikte İstanbul'a göç ettirilerek uygun semtlere iskânları gerçekleştirilmiş, göç eden bu ahalinin yerine de Iflıgan tarafındaki hisar ahalisini getirtip Amasra'ya sürgün metoduyla iskân

edilmiştir (Ruhi Çelebi, 1992, s.454). Aşıkpaşazâde bu hadise ile ilgili olarak; "*Pâdişâh dahı bu mu'ayyen kâfirleri İstanbol'a göndürdi. Ve mallarını bile virdi ve kâfirlerden hiç birisin esîr itmedi. İfligan ilinün ucında pâdişâhun bir hisârı var-ıdı. Anun halkını bunda Amasrıya getürdi. Bir 'âli kelise'yi câmi' itdi. Hutbe-i İslâm anda dahı okundu Sultân Muhammed Gâzi adına ve hem bir kâdı nasb itdi"* şeklinde aktarır (Aşıkpaşazâde, 2018, s.424). Amasra'dan sonra yine Trabzon kenti fethedilmiş, burada aman dileyen gayrimüslim ahali cizye ve haraca tabi olacak şekilde hayatlarını yaşamalarına müsaade edilmiştir. Burada görevli olarak bırakılan sipahilere de bazı topraklar timarlar verilmiştir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.430; Ruhi Çelebi, 1992, s.455; Hoca Sadettin Efendi, 1979, ss.43, 55).

Osmanlı Devleti Trabzon civarındaki kentlerden (Amasya, Çorum, Tokat, Samsun ve Bafra'dan) birtakım halkı sürgün metoduyla Trabzon'a göndererek iskânlarını gerçekleştirmiştir. Yine Arnavutluk taraflarından bazı sipahiler sürgün edilerek burada iskân ettirilip kendilerine verilmiştir. Tamamen zıt istikamette bir sürgün yöntemi, Trabzon'un yerli ahalisinin bir bölümü ise İstanbul'a gönderilerek yerleştirilmiştir. Eski Hristiyan sipahilerinden büyük bir bölümünü de Rumeli tarafına sürgün ederek orada uygun arazilere iskân ettirilmiştir (COA, Mufassal d, nr. 828, H. 827 tarihli, 27; Neşri, 1949, s.753). Fatih'in vezirlerinden Gedik Ahmed Paşa, Sinop ve Kastamonu bölgesini fethederken İsfendiyar oğlu İsmail Bey'i ve ahalisini Filibe tarafına sürerek iskânlarını sağlamıştır (Tursun Bey, 1977, ss.107, 108; Oruç bin Adil, 1925, s.73; Uzunçarşılı, 1988, s.25). 1475 yılında Kırım fethedilince Ayvazovski'nin aktardıklarına göre, tahmini olarak 40.000 Ermeni ve Cenovalı ahali yine İstanbul'a gönderilmiştir. Bu göçmenler İstanbul'da Balat, Karagümrük ve Kefeliköy havalisine iskân edilmiştir. Ayrıca Karagümrük'te bulunan Sırp Nigoğayos Kilisesine ait mülklerin yarısı ise gelen bu Ermeni halkına verilmiştir (COA, TT.d, nr. 240, 49).

Osmanlı Devleti devlet felsefesi olarak bir yeri fethettiğinde o bölgenin ahalisine fazla karışmamış, sadece belirli bir vergi karşılığında serbest bırakmış, ayrıca buralara belirli bazı idareciler ve askerî görevliler göndermiştir. Bu durum Fatih zamanında da görülmektedir. 1453-1481 yılları arasında Midilli, Eğriboz, Mora, Kırım, Otranto ve Alaiye gibi yerler fethedilince buraların halkına çok dokunulmadan iskânları yapılmıştır. Aşıkpaşazâde bununla ilgili; "*Igrıboz Vilâyeti temam bir sancaklık il oldı. Şehrin keliselerini mescidler itdiler. Vilâyet-i İslâmdan hatırı olan gelen Müsülmânlara kâfirün hâlî kalan evlerini milklige virdiler"* ifadeleriyle kaydetmektedir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.442). Fatih Sultan Mehmed, Mora'yı fethedince burada bulunan Tarsos, Patras ve Korint gibi yerlerden birçok Hristiyan aileyi İstanbul ve çevresine sürgün yoluyla yerleştirmiştir. Tursun Bey Mora'nın fethi için; "*ve mesâcid-i ehl-i islâm oldı. Bakâyây-ı re'âyâsı yirlü yirinde mukarrer konulup, cizye-i şer' rüsum-ı örfî vaz' olunup, sancak beği ve kâdîlar ve dizdarlar ve subaşılar ve sipâhîler nasb olunup, tamam-ı memleket zabt olundı"* şeklinde aktarmaktadır (Tursun Bey, 1977, ss.102, 105).

Anadolu'da İskenderiye, Tarsus, Sis, Dülkadiriye, Karaman ve Uzun Hasan ile çekişmelerden sonra Akkoyunlu arazilerini de Osmanlı topraklarına katmıştır. Bu fetihlerden sonra göçler ve sürgünler dışında genelde yerli halkı yerinden etmeme temel kaide olmuştur (Aşıkpaşazâde, 2018, s.456). 1487 yılında Trabzon havalisinde Rumeli'ye sürgün olarak gönderilen Hristiyan ahalinin yerine Samsun, Tokat, Amasya ve Çorum gibi kentlerden nüfus naklettirilerek iskânlar yapılmıştır (Barkan, 1954, ss.217, 219). II. Bayezid zamanında (1481-1512), Fatih Sultan Mehmed dönemi kadar başarılı bir fetih ve iskân programı sağlanamamıştır. Fetih ve iskân siyaseti, Cem Sultan (d.1459 – ö.1495) ile ilgili karmaşalardan kaynaklı olarak pasifleşmiştir (Aşıkpaşazâde, 2018, s.493; Ruhi Çelebi, 1992, ss.469-470). Bu dönemde yerlerinde barınamayan Yahudilerin, Endülüs'te Gırnata'nın 1492'de

Hristiyanların eline geçmesiyle birlikte yaklaşık 100 yıl kadar devam edecek olan zorunlu göçleri başlamıştır (Şeyban, 2010, ss.132-133).

4. XVI. Yüzyılda Göç ve İskân

XVI. yüzyılın başlarında I. Selim (1512-1520), kardeşleriyle olan mücadelesinden başarıyla çıkarak ülke düzenini yeniden tesis etmiştir. Bu bağlamda, I. Selim özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde yaşanan sıkıntılara yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur (Hoca Sadettin, 1979, s.35). Tebriz'den 2.000 kişi ve Kahire'den yaklaşık 500 zanaatkâr aile zorunlu olarak İstanbul'a getirilmiş ve burada iskân edilmiştir (Kemal Paşazade, 1983, ss.165-166). Ayrıca, doğu ve güneydoğuda izlenen politikanın sonucunda birçok Akkoyunlu âlim ve İran'daki bazı Sünnî âlimler Anadolu'ya göç ederek Osmanlı Devleti'nin hizmetine katılmıştır (Gökbilgin, 1951, ss.35, 46).

Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'daki göçebe aşiretleri iki gruba ayırarak Türkmenleri Boz-ulus'ta, Kürtleri ise Kara-ulus'ta bir araya getirmiştir. Bu iki gruptan sanatkârlar ve âlimler, İstanbul'a göç ettirilerek burada iskân edilmiştir (Müneccimbaşı, 1285, s.469; COA, TT.d, nr. 998, 201). 1514 yılında İran Seferi'ne çıkmadan önce, Şah İsmail'in tarafına geçen ve isyan eden bazı aşiretlerin cezalandırılması sonucunda, Şii grupların bir kısmı yerlerini terk ederek İran'a göç etmiştir. Bu nedenle, Doğu Anadolu Bölgesi Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçtiğinde, şehirlerin çoğu harabe haline gelmiştir. Ancak bölge fethedildikten sonra, yeniden canlandırma ve imar çalışmaları hızlandırılarak iskân faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Hamit Livası'na ait bu döneme ilişkin tahrir defterlerinde köylerle ilgili birçok kayıt bulunmaktadır: "*Karye-i mezkure halkt sürh-ser (Kızılbaş) olub, oniki çiftlik yerleri mahlul olıycak ahardan kimesnelere tapuya verilüb ziraat iderler, resm-i zemin kayd olundu"* (COA, Hamid Livası Mufassal Tahrir d, nr. 121, (H.929), 42a-48a-48b). Ayrıca, Sultan Selim'in Doğu'da özellikle İdris-i Bitlis'i görevlendirdiğine dair bilgileri dönemin kaynaklarından görmekteyiz (Hoca Sadettin, 1979, s.246).

I. Selim'den güçlü bir devlet ve sağlam bir hazine devralan I. Süleyman (1520-1566), tahta geçtiğinde herhangi bir sorunla karşılaşmadan fetih faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde Belgrad, Boğdan, Budin, Erdel ve Orta Macaristan'da birçok toprak kazanılmıştır. Özellikle Budin'in alınmasının ardından, gayrimüslim reâyâ ve Yahudilerden gönüllü olanların çoğu aileleriyle birlikte gemilere bindirilerek İslam memleketlerine göç etmiştir. Bu kişilerin büyük bir kısmı Yedikule çevresine yerleştirilmiştir. Yahudiler ise bir kısmı Selanik'e, diğerleri ise farklı bölgelere iskân edilmiştir (Peçevî İbrahim Efendi, 1364, ss.411, 420). Viyana önlerine kadar gidilerek şehir kuşatılmış, ancak bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Doğu'da Irakeyn Seferi ile Bağdat'a kadar ulaşan sultan, Bağdat'ı fethetmiştir (Lütfi Paşa, 2001, ss.253, 305). Fethedilen topraklar, aynı şekilde iskân edilerek mamur hale getirilmeye çalışılmış, gönüllü veya zorunlu göçlerle iskân faaliyetleri sürdürülmüştür. Rodos Adası'nın fethi sonrasında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden adaya göçler ve sürgünler gerçekleştirilmiştir (Emecen, 2010, ss.62, 74). Osmanlı Devleti'nde görülen farklı bir iskân ve göç durumu da kıyıların korsanlardan korunması amacıyla yapılan göçlerdir. Bu şekilde göç eden Ayasoluk halkı, belirli bir süre vergiden muaf tutularak uygun topraklara iskân edilmiştir (Arslan, 2001, s.190).

XVI. yüzyılın ilk yarısına ait arşiv belgelerinde, Gelibolu çevresindeki bazı köy sakinlerinin Macaristan'daki Sirem Sancağı'ndan getirilerek buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır (COA, Gelibolu Mufassal d, nr. 424, 33-38). Yüzyılın ortalarından itibaren ise büyük şehirlere yönelik göçlerde artış yaşanmıştır. İstanbul'a su temin

edilmesi ve bu sayede şehrin daha yaşanabilir hale gelmesi, göçleri daha da teşvik etmiştir. Bu durumu engellemek isteyen Osmanlı yönetimi, 1567 yılında İstanbul'a göçü yasaklamış ve bu karara ilişkin fermanlar ile hükümleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göndermiştir (COA, A.DVN.MHM.d, nr. 7, hk. 46).

Merkezî yönetim, göç hareketlerini kontrol altında tutarak yer değişikliklerinden kaynaklanan üretim kaybı ve vergi gelirlerindeki düşüşün önüne geçmeyi hedefliyordu. Zira bu göçler, mali yapıda dengesizliklere yol açmaya başlamıştı (Tabakoğlu, 2012, s.237). XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin fetih ve cihat odaklı kimliği zayıflamış; son büyük askerî başarı olarak Kıbrıs Adası ele geçirilmiş ve ada iskâna açılmıştı (Mustafa Efendi, 1999, s.77). Kıbrıs'ın fethi sonrasında, çeşitli bölgelerden hem gönüllü göçmenler hem de sürgün gruplar adaya yerleştirilmiştir. Orta Anadolu'dan zorunlu göçle gönderilen 20.000'i aşkın Türk nüfus, adanın boş alanlarına iskân edilmiştir. Bu uygulamaya dair çok sayıda ferman belgesi bulunmaktadır. Fethin ardından Kıbrıs'ta tahrir işlemleri yapılmış ve Avlonya Sancakbeyi Muzaffer Paşa, adanın beylerbeyi olarak atanmıştır. Gerekli idarî düzenlemelerin ardından Tarsus, İçel ve Alaiye sancakları Kıbrıs eyaletine bağlanmıştır. Ayrıca Kayseri, Niğde, Karaman ve Konya çevresindeki göçebe topluluklar da adaya sevk edilmiştir (COA, A.DVN.MHM.d, nr. 16, hk. 346; Paşazade, 2006, s.110).

Kıbrıs Adası, savaşlar nedeniyle harap bir hale gelmiş ve ekonomik açıdan zor bir döneme girmiştir. Bu nedenle, ada halkı bir süre vergi yükümlülüklerinden muaf tutulmuştur. Ayrıca adadaki Türk nüfusunu artırmak amacıyla Niğde, Karaman, Konya, Antalya, Kayseri, Manavgat, Bozok, Alâiye ve İçel gibi şehirlerden nüfus transferleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Sis, Adana ve Tarsus'tan da adaya göçmen sevki yapılmıştır (COA, A.DVN.MHM.d, nr. 23, hk. 273; Bostancı, 2002, ss.247-248; COA, A.DVN.MHM.d, nr. 12, hk. 641; COA, Mevkufat d, nr. 2551; Orhonlu, 1969: 91-97). Kıbrıs'a yalnızca Müslümanlar değil, gayrimüslim unsurlar da iskân edilmiştir. Örneğin, Filistin bölgesinden zengin 500 Yahudi'nin adaya sürgün edilmesi için ilgili yerel yöneticilere emirler gönderilmiştir (İnalcık, 1964, ss.27, 59). Ayrıca 13 Ağustos 1573 tarihli bir hükümde, Antalya Kadısı'na Kıbrıs'a sürgünü uygun görülen kişilerin derhal gönderilmesi emredilmiştir. Mühimme defterlerinde yer alan kayıtlardan, XVI. yüzyıl boyunca İstanbul, Kıbrıs ve Rodos'a sürgün uygulamalarının sürdüğü anlaşılmaktadır (COA, A.DVN.MHM.d, nr. 22, hk. 257-503; nr. 23, hk. 319; nr. 24, hk. 183; Nacak, 2011, s.196; COA, A.DVN.MHM.d, nr. 43, hk. 16-29).

XVI. yüzyılda Osmanlı sınırlarının genişlemesiyle birlikte, özellikle Zülkadriye, Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'in topraklara katılması, devlet nüfusunda önemli bir artışa yol açmıştır. 1520-1530 yılları arasında Rumeli bölgesinin –İstanbul dahil– toplam nüfusu 5.602.000 civarındayken, aynı dönem için Anadolu'nun nüfusu 5.755.080 olarak belirlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı topraklarındaki toplam nüfusun yaklaşık 12 ila 12,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. 1580'lere gelindiğinde bu sayı yaklaşık 18 milyona ulaşmış, 1600 yılına gelindiğinde ise nüfusun 30-35 milyon seviyelerine çıktığı öngörülmektedir. Bu nüfusun yaklaşık %60'ı Müslüman, %40'ı ise Hristiyan'dır. Bu veriler Braudel'in araştırmalarına dayanmaktadır (Braudel, 1993, s.494). Öte yandan, Barkan XVI. yüzyılın sonları için 30 ila 35 milyon gibi oldukça yüksek bir tahminde bulunmuştur. Barkan bu tahmini yaparken Avrupa ve Güney bölgelerinde yeni fethedilen alanları da hesaplamalara dâhil etmiştir. Ancak %60 civarında bir nüfus artışı gerçekleşmiş olsa bile bu sayının abartılı olabileceği değerlendirilmektedir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin nüfusunda yaklaşık %40 oranında bir artış yaşanmıştır. Bu demografik büyüme, tarım arazilerinin genişlemesini teşvik etmiş, meraların ekilebilir topraklara

dönüştürülmesini sağlamıştır. Ancak özellikle Orta Anadolu'da bu durum ekonomik sıkıntılara neden olmuştur. Aynı dönemde coğrafî keşiflerle birlikte ticaret yollarının yön değiştirmesi, Osmanlı topraklarından geçen geleneksel ticaret güzergâhlarının önemini yitirmesine yol açmış; bu da devletin önemli gelir kaynaklarını kaybetmesine sebep olmuştur. Kaybı dengelemek amacıyla mevcut vergilerde artışa gidilmiştir (İnalcık, 2018, s.167).

Bu süreçte Anadolu'da farklı bölgelerde suhte isyanları, şehzadeler arasındaki taht mücadeleleri ve Celâlî ayaklanmaları gibi olaylar, devletin toplumsal ve ekonomik yapısını ciddi şekilde sarsmıştır. Nüfus artışıyla ziraat üretimi arasındaki uyumsuzluk, insanların kırsalı terk ederek kentlere yönelmesine; geçim sıkıntısı çekenlerin ise paralı askerliğe, eşkıyalığa ve Celâlî isyanlarına katılmasına zemin hazırlamıştır. Köylüler, ağır vergi yükü ve ekonomik zorluklar nedeniyle işledikleri toprakları terk ederek göç etmeye başlamışlardır. Göç edemeyecek durumda olanlar ise hayatta kalabilmek için eşkıyalık yoluna gitmiştir. Bu zorluklar, dönemin medrese öğrencileri de dâhil olmak üzere toplumun her kesimini etkilemiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda gerçekleşen Celâlî isyanları, Anadolu'da siyasal, sosyal ve ekonomik istikrarı ciddi biçimde bozmuştur.

Celâlî isyanları adını, bu tür isyanların ilk önderi sayılan Yozgatlı Şeyh Celâl'den almıştır. Şeyh Celâl, 1519 yılında kendisinin Mehdi olduğunu ilan ederek Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmıştır. Orta Anadolu'da başlayan bu isyan, Alevi Türkmen toplulukları ve diğer bazı göçebe gruplar arasında destek bulmuş, ağır vergi yükünden bunalan birçok köylünün katılımıyla hızla yayılmıştır (Akdağ, 1963, ss.70, 110). Bu ayaklanmalar sonucunda köylülerin terk ettiği topraklar, mültezimler veya yerel idareciler tarafından ele geçirilmiş ve bu gelişmeler Osmanlı tarım sisteminin temelini oluşturan tımar düzeninin bozulmasına yol açmıştır (Akdağ, 1945, ss.419, 431).

Bu bozulma, kapsamlı göç dalgalarını beraberinde getirmiş ve özellikle şehir merkezlerine yoğun bir nüfus akışı yaşanmıştır. Kırsal alanlardan kentlere yönelen bu göç hareketi, tarımsal üretimin düşmesine neden olmuş; bunun sonucunda ise kıtlık yaşanmış ve tarım ürünlerinin fiyatları önemli ölçüde artmıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren fethettiği bölgeleri imar etmek amacıyla Anadolu'nun çeşitli kesimlerinden bazı Türkmen topluluklarını bu yeni topraklara yerleştirmiştir. Bu yerleşim politikası kimi zaman gönüllülük esasına dayansa da kimi zaman zorunlu iskân, yani sürgün yoluyla gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda fethedilen bölgelerden başka yerlere de nüfus aktarılmış, böylece karşılıklı bir iskân politikası uygulanmıştır. Bu uygulamanın temel hedefi, yeni fethedilen topraklarda göçebe Türkmenleri yerleştirerek kalıcılığı ve idari istikrarı sağlamaktı. Osmanlı yönetimi bu stratejiyi XVI. yüzyılın sonlarına kadar etkin bir şekilde sürdürmüştür. Fethedilen yerlerdeki yerli halkla doğrudan bir müdahaleye gidilmemiş; belirli bir vergi yükümlülüğü karşılığında yaşamlarına devam etmelerine izin verilmiş ve sadece gerekli yöneticilerle askerî görevliler bölgeye gönderilmiştir. Bu yaklaşım, XVI. yüzyılın sonlarına dek devletin temel politikası olarak devam etmiştir. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı'nın fetih ve cihat odaklı yapısı yavaş yavaş zayıflamış; son büyük askerî başarı olarak Kıbrıs Adası'nın fethi gerçekleştirilmiş ve ardından ada iskâna açılmıştır.

Bu dönemde Anadolu genelinde çeşitli iç karışıklıklar da baş göstermiştir. Suhte isyanları, şehzade kavgaları ve Celâlî ayaklanmaları gibi olaylar, devletin toplumsal ve ekonomik düzenini derinden sarsmıştır. Artan nüfus ile tarımsal

üretim arasındaki dengesizlik, insanları kırsaldan kentlere göç etmeye zorlamış; birçok kişi geçim kaynaklarının azalmasıyla birlikte paralı askerlik ya da eşkıyalık gibi yollara başvurmuştur. Özellikle Celâlî İsyanları, köylülerin toprağını terk etmesine yol açmış, göç edemeyenler ise hayatta kalmak için eşkıyalığa yönelmiştir. Bu ekonomik bunalım dönemin medrese öğrencileri de dâhil olmak üzere toplumun geniş kesimlerini etkilemiştir. İsyanlar sırasında uygulanan ağır vergilendirme politikaları, çiftçilerin toprağını terk etmesine sebep olmuş; boş kalan topraklar ise mültezimlerin ve yerel idarecilerin eline geçmiştir. Bu gelişme, Osmanlı ziraî düzeninin temelini oluşturan timar sisteminin bozulmasına neden olmuştur. Böylece Osmanlı'nın kuruluşundan beri süregelen fetih ve cihat temelli siyasi yapısı, XVI. yüzyılın sonlarında yerini iç karışıklıklara ve ayaklanmalara bırakmıştır. Takip eden yüzyıllarda ise devlet, Anadolu'dan ayrılarak geri dönen göçmen topluluklarını yeniden yerleştirme konusunda çeşitli planlar yapma çabasına girişmiştir.

Kaynakça

Akdağ, M. (1945). Timar rejiminin bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, 3* (4), 419-431. https://doi.org/10.1501/dtcfder_0000000656

Akdağ, M. (1963). *Celâlî isyanları (1550-1603).* Ankara Üniversitesi Yayınları.

Aktepe, M. (1950). Osmanlıların Rumeli'de ilk fethettikleri Cimbi Kalesi. *Tarih Dergisi*, 2, 283-308. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9579/119537

Aktepe, M. (1953). XIV ve XV. asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından iskânına dair. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 299-312. https://www.acarindex.com/turkiyat-mecmuasi/xiv-ve-xv-asirlarda-rumeli-nin-turkler-tarafindan-i-skanina-dair-154038

Arslan, H. (2001). *16. yy.'da Osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân göç ve sürgün.* Kaktüs Yayınları.

Aşıkpaşazâde. (2018). *Tevârîh-i ali Osman.* (Y. Saraç. & K. Yavuz, Çev.). Gökkubbe Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1502).

Barkan, Ö. L. (1950). Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 11* (1-4), 56-78. https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifm/issue/817/8910

Barkan, Ö. L. (1954). Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 13* (1-4), 217-219. https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifm/issue/876/9757

Barkan, Ö. L. (1980). *XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri: Kulluklar ve ortakçı kullar (Türkiye'de toprak meselesi toplu eserler I).* Gözlem Yayınları.

Barkan, Ö. L. (2000). *Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik tarihi, tetkikler-makaleler.* İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Barkan, Ö. L. (2015). İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi, 2* (5), 1-11. https://dergipark.org.tr/tr/pub/insanveinsan/issue/26620

Barkan, Ö. L. & Ayverdi, E. H. (1970). *İstanbul vakıfları tahrir defteri.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1945). *XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraî ekonominin hukukî ve mali esasları, kanunlar. I.* (H. Özdeğer Haz.). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Bostancı, H. M. (2002). *19 numaralı mühimme defteri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Bosworth, C. E. (1980). *İslam devletleri tarihi.* (E. Merçil & M. İpşirli, Haz.). Oğuz Yayınları.

Braudel, F. (1993). *II. Felipe dönemi Akdeniz ve Akdeniz dünyası.* İmge Yayınları.

Danişmend, İ. H. (1971). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi.* Türkiye Yayınevi.

Emecen, F. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş tarihi (1300-1600).* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Ali. (1997). *Kitâbü't-târîh-i künhü'l-ahbâr* (Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki 901 ve 920 no.'lu nüshalara göre). (A. Uğur, M. Çuhadar, A. Gül & İ. H. Çuhadar, Haz.). Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Giese, F. (1992). *Anonim tevârîh-i al-i Osman.* (N. Azamat, Haz.). Marmara Üniversitesi Yayınları.

Gökbilgin, M. T. (1951). XVI. asır başlarında Osmanlı Devleti hizmetindeki Akkoyunlu ümerâsı. *Türkiyat Mecmuası, 9,* 35-46. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18500/194853

Halaçoğlu, Y. (1999). Kolonizasyon ve şenlendirme (G. Eren, Ed.). *Osmanlı Ansiklopedisi* (1.bs., Cilt 4 , ss.581-586) içinde. Yeni Türkiye Yayınları.

Hammer, J. V. (1329). *Devlet-i Osmaniyye tarihi.* (Mehmet Ata Bey, Çev.). Matbaa-i Âmire. (Orijinal yayın tarihi 1330).

Hayrullah Efendi. (1273). *Devlet-i aliyye-i Osmâniyyet tarihî.* Matbaa-î Amire.

Hoca Sadettin Efendi. (1979). *Tacü't-tevarih.* (İ. Parmaksızoğlu, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1279).

İbn Battûta, M. (2004). *İbn Battûta seyahatnamesi.* Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (1954). *Hicrî 835 târihli sûret-i defter-i sancak-i arvanid.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (1959). Osmanlılarda raiyyet rüsûmu. *Belleten,* 23, 575-610. ww.acarindex.com/belleten/osmanlilarda-raiyyet-rusumu-1222759

İnalcık, H. (1964). *Kıbrıs'ta Türk idaresi altında nüfus.* Kıbrıs ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi.* Eren Yayınları.

İnalcık, H. (2010). *Kuruluş dönemi Osmanlı sultanları.* İsam Yayınları.

İnalcık, H. (2012). Osmanlı döneminde Balkanlar tarihi üzerinde yeni araştırmalar. *GAMER, 1* (1), 1-10.

İnalcık, H. (2018). *Devlet-i aliyye.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kemal Paşazâde. (1983). *Tevârih-i al-i Osmân.* (Ş Turan, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1511).

Lowry, H. W. (2008). *Osmanlı döneminde Balkanların şekillenmesi: 1350-1550.* Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

Lütfi Paşa . (2017). *Asafnâme.* (A. Uğur, Haz.). Büyüyenay Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1910).

Lütfi Paşa. (2001). *Tevârih-i ali Osman.* (K. Atik, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1925).

Mehmed Neşri. (1949). *Kitâb-ı cihân-nümâ.* (F. R. Unat & M. A. Köymen, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1561).

Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî.* (N. Akbayar & S. A. Kahraman, Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1890).

Müneccimbaşı Ahmed Dede. (1285). *Sahâifu'l-ahbâr.* (Nedim Efendi, Terc.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1730).

Nacak, S. (2011). *34 numaralı mühimme defteri (H.986/1578) transkripti ve değerlendirmesi (164-326 sayfalar arası)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Orhonlu, C. (1976). Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskânı. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 15* (1-2), 270.

Orhonlu, C. (1971). *Osmanlı Türklerinin Kıbrıs adasına yerleşmesi* (1570-1580). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Oruç Bey. (1925). *Tarih-i al-i Osman.* Babinger Neşri.

Paşazade, O. (2006). *9 numaralı mühimme defteri* (1569-1570) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Peçevî İbrahim Efendi. (1364). *Tarih-î Peçevi.* Universty of Toronto, Number 890697, Toronto, 1, 411-420.

Ramazan-zâde Nişâncı Mehmed Paşa. *Tevârih-i ali Osman.* Konya Yusufağa Kütüphanesi Nüshası, nr. 474, 80-82.

Raşidüddin Fazlullah. (2014). *Camiü't-tevârîh.* (E. Göksu & H. Güneş, Haz.). Bilge Kültür Sanat Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1954).

Ruhi Çelebi. (1992). *Ruhi tarihi.* (Y. Yücel & H. E. Cengiz, Haz.). Belgeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1511).

Schneider, A. M. (1952). XV. yüzyılda İstanbul'un nüfusu. *Belleten, 16* (61), 35-48. https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/1067/tur

Selânikî Mustafa Efendi. (1999). *Tarih-i Selânikî.* (M. İpşirli, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1281).

Selçuk, H. (2002). *Rumeli'de Osmanlı iskân siyaseti 1299-1481* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.

Sümer, F. (2011). Tatarlar. *DİA,* 40, Diyanet Vakfı Yayınları, 168-170. https://islamansiklopedisi.org.tr/tatarlar

Şentürk, M. H. (1993). Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde Rumeli'de uyguladığı iskân siyaseti ve neticeleri. *Belleten, 57* (218), 89-112 https://doi.org/10.37879/belleten.1993.89

Şeyban, L. (2010). *Mudejares sefarades Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya göçleri.* İz Yayıncılık.

Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye iktisat tarihi.* Dergah Yayınları.

Tursun Bey. (1977). *Târih-i ebu'l feth.* (M. Tulum, Haz.). Baha Matbaası.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin merkez ve bahriye teşkilatı.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wittek, P. (1963). Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk aşiretlerinin rolü. (E. Kuran, Çev.). *Tarih Dergisi, 13* (17-18), 257-268. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9591/119687

Yazıcızade Ali. (2017). *Tevârîh-i al-i selçuk (Selçuklu Tarihi).* (A. Bakır, Haz.). Çamlıca Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1902).

Yinanç, M. H. (1993). Akkoyunlular. *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, 1, 253-267. https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/2/C02000794.pdf

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

COA. A.DVN.MHM. d, nr.16, 22, 23,24, 43.

COA. Mufassal d, nr. 121-424-828.

COA. Mevkufat d, nr. 2551.

COA. TT.d, nr. 240-998.

COA. A.DVN.MHM.d, nr. 12, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayını, Ankara, 1996.

COA. A.DVN.MHM.d, nr. 7, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998.